

УДК 94(100)''1939/1945'':355.483(498.31:498.71)''1942''

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.16>

ПЕРЕДУМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ТА ПІДГОТОВКА РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬК ДО ХАРКІВСЬКОЇ НАСТУПАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ 1942 РОКУ

Кузнєцов Михайло,*ад'юнкт штатний науково-організаційного відділу**Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного*

ORCID ID: 0000-0002-6011-5075

Стаття висвітлює важливість якісного планування наступальної операції, недоліки, які були допущені військово-політичним керівництвом Союзу Радянських Соціалістичних Республік (Радянський Союз) при плануванні наступальної операції під Харковом у травні 1942 року, та передумови, що сприяли поразці радянських військ.

Планування військових операцій – це важливий етап у будь-якому військовому конфлікті, оскільки якісно спланована операція може значно зменшити ризики для військовослужбовців і максимально ефективно виконати поставлені завдання. Основна мета наступальної операції – це перемога, яка може бути досягнута за наявності якісно продуманого плану, врахування можливих ризиків та загроз, які можуть виникнути під час її проведення.

Однією із головних переваг якісного планування є те, що воно дозволяє зменшити витрати, пов'язані з проведенням операції, та знизити кількість жертв серед військовослужбовців. Планування також дозволяє зменшити час на виконання завдання та підвищити ефективність військової операції.

Однією з наступальних операцій робітничо-селянської червоної армії (РСЧА) під час Другої світової війни була Харківська операція у травні 1942 року.

Великий внесок у перемогу у Другій світовій війні на німецько-радянському фронті зробила Україна. Сотні тисяч людей, як військовослужбовців, так і цивільних віддали своє життя у боротьбі з нацистською Німеччиною та її союзниками.

Встановлено, що 1942 рік – це рік багатьох переломних подій тієї війни, які в майбутньому мали значення для світу та України зокрема. Представниками Радянського Союзу, Сполучених Штатів Америки, Великої Британії і Республіки Китай підписано Декларацію Об'єднаних Націй, контрнаступ радянських військ після битви під Москвою та спростування міфу про непереможність німецької армії, битва за атол Мідвей, створення української повстанської армії, контрнаступ радянських військ під Сталінградом. Зосереджено увагу на Другій Харківській битві та операції «Фрідерікус-1», результати проведення яких безпосередньо сприяли подальшому наступу країн нацистського блоку вглиб території Радянського Союзу.

З'ясовано, що під впливом ейфорії від перших перемог військово-політичне керівництво Радянського Союзу було впевнене в перемозі над військами Вермахту вже у 1942 році.

Ключові слова: Друга світова війна, друга Харківська операція, Південно-Західний напрям, Харківська наступальна операція у травні 1942 року.

Kuznietsov Mykhailo. Prelude to the conduct and preparation of soviet armed forces for the Kharkiv offensive operation in 1942

The article discusses the importance of quality planning for a military operation, the shortcomings of the military and political leadership of the Soviet Union during the planning of the offensive operation near Kharkiv in May 1942, and the preconditions that contributed to the defeat of Soviet troops.

Planning military operations is an important stage in any military conflict, as a well-planned operation can significantly reduce risks for military personnel and effectively accomplish assigned tasks. The main goal of an offensive operation is victory, which can be achieved with a well-thought-out plan, taking into account possible risks and threats that may arise during its implementation.

One of the major advantages of quality planning is that it reduces the costs associated with conducting the operation and decreases the number of casualties among military personnel. Planning also allows reducing the time required to complete the mission and increase the efficiency of the military operation.

One of the offensive operations of the Red Army during World War II was the Kharkiv operation in May 1942. Ukraine made a significant contribution to the victory in World War II on the German-Soviet front. Hundreds of thousands of people, both military personnel and civilians, sacrificed their lives in the struggle against Nazi Germany and its allies.

It is established that 1942 was a year of many turning points in that war, which had significance for the world and Ukraine in particular. Representatives of the Soviet Union, the United States, Great Britain, and the Republic of China signed the United Nations Declaration, the counteroffensive of Soviet troops after the battle near Moscow and the debunking of the myth of the invincibility of the German army, the battle for Midway Atoll, the creation of the Ukrainian Insurgent Army, the Soviet counteroffensive near Stalingrad. Attention is focused on the Second Battle of Kharkiv and Operation

“Fredericus-1”, which became a significant military operation, and the preconditions that led to the defeat of Soviet troops in that battle.

It was found that under the influence of euphoria from the first military victories, the military-political leadership of the Soviet Union was confident in victory over the Wehrmacht troops as early as 1942.

Key words: World War II, Second Battle of Kharkiv, Southwest direction, Kharkiv Offensive Operation.

Актуальність. Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України зумовлює необхідність ретельного дослідження досвіду бойових дій у попередніх військових конфліктах за участю російських військ, зокрема в період Другої світової війни. Досвід ведення бойових дій з Російською Федерацією показує, що наслідки та уроки Другої світової війни актуальні і сьогодні та мають відображення у діях нашого противника. Способи і форми застосування військ (сил) Російської Федерації, зокрема такі види бойових дій, як оборона, наступ, контрнаступ, оточення тощо, актуальні і сьогодні. Тому вивчення поглядів та дослідження праць військових теоретиків та практиків цього періоду є надзвичайно важливим для сучасної доби.

Мета та завдання. Проаналізувати передумови проведення радянськими військами Харківської наступальної операції у травні 1942 року, хід підготовки та здійснення планування операції. Виокремити чинники та фактори, що призвели до поразки радянських військ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато відомих радянських діячів та полководців Другої світової війни, таких як Семен Тимошенко [1], Георгій Жуков [5], Олександр Василевський [3], Іван Баграмян [4], Микита Хрущов [11], згадують про хід підготовки та здійснення планування Харківської наступальної операції у травні 1942 року. При цьому провину за провал операції покладають або на нестачу матеріально-технічних засобів для її проведення, або інших військових начальників. Проте операція була проведена і однією з ключових причин її невдачі було недостатньо неясне планування.

Вклад основного матеріалу. Однією з передумов проведення Другої Харківської операції у травні 1942 року став успішний контрнаступ радянських військ після битви під Москвою, унаслідок чого німецькі війська були відкинуті від Москви на 100–250 кілометрів. На території Української РСР в результаті Барвінківсько-Лозівської наступальної операції, яка закінчилась 31 січня 1942 року, радянські війська просунулися на захід на 90-100 км [1, с. 222].

Враховуючи те, що німецькі війська були відкинуті від Москви та РСЧА, було проведено ряд наступальних операцій, військово-політичне керівництво Радянського союзу охопила впевненість у тому, що можна і в подальшому відтіснити німецькі війська до державного кордону та звільнити окуповані Німеччиною території. Для підтвердження цього приведемо витяг з директивного листа Верховного Головнокомандувача збройними силами СРСР Йосипа Сталіна військовим радам фронтів:

«Після того, як Червоної Армії вдалося досить сильно виснажити німецько-фашистські війська, вона перейшла в контрнаступ і погнала на захід німецьких загарбників, – говорилося в листі. Для того, щоб затримати наше просування, німці перейшли в оборону і почали будувати оборонні рубежі з окопами, загородженнями, польовими укріпленнями. Німці розраховують таким чином затримати наш наступ до весни, щоб навесні, зібравши сили, знову перейти в наступ проти Червоної Армії. Отже німці хочуть, виграти час і відпочити.

Наше завдання полягає в тому, щоб не дати німцям цього перепочинку, гнати їх на захід без зупинки, змусити їх витратити свої резерви ще до весни, коли у нас будуть нові великі резерви, а у німців не буде більше резервів, і забезпечити таким чином повний розгром гітлерівських військ у 1942 році. Але для здійснення цього завдання необхідно, щоб наші війська навчилися зламувати оборонну лінію противника, навчилися організовувати прорив оборони противника на всю її глибину і тим самим відкрили дорогу для просування нашої піхоти, наших танків, нашої кавалерії. У німців є не одна оборонна лінія, вони будують і незабаром матимуть другу і третю оборонні лінії. Якщо наші війська не навчаться швидко і ґрунтовно зламувати та проривати оборонну лінію противника, наше просування вперед стане неможливим» [2, с. 75–81].

Проте, правильно оцінюючи загальну обстановку на початку 1942 року як сприятливу для продовження наступу, військово-політичне керівництво Радянського союзу недостатньо врахувало реальні можливості РСЧА. Дев'ять армій резерву, які були в розпорядженні Ставки, були майже рівномірно розподілені між усіма стратегічними напрямками. У ході загального наступу взимку 1942 року радянські війська витратили всі створені восени 1941 року та на початку зими 1942 року резерви, та поставлені завдання наступу повністю вирішити не вдалось [3, с. 184].

На початку березня Ставка Верховного Головнокомандування вимагала від військової ради Південно-Західного напрямку (ПЗН) доповіді про оперативно-стратегічну обстановку, стан справ в смугі

відповідальності та можливі плани на літню наступальну кампанію 1942 року. Для обговорення даної доповіді на нараду до Ставки було запрошено керівництво ПЗН: командувач маршал Семен Тимошенко, начальник штабу генерал-лейтенант Павло Бодін, начальник оперативної групи генерал-лейтенант Іван Баграмян та член Військової ради Микита Хрущов.

На нараді Семен Тимошенко звернув увагу на те, що угруповання німецьких військ, що брало участь у боях проти військ ПЗН, зазнало серйозних втрат у живій силі, озброєнні та бойовій техніці і що без досить тривалого перепочинку та отримання великих підкріплень з глибокого тилу воно не в змозі перейти до рішучих дій. Також було наголошено, що найбільш ймовірним напрямком основного удару гітлерівців у весняно-літній кампанії 1942 року буде московський напрямок, про що неодноразово згадувалось у Ставці.

Найбільше угруповання німецьких військ (понад 70 дивізій) на початку 1942 року перебувало на московському напрямку. Це давало Ставці та Генеральному штабу підстави вважати, що з початком літнього періоду німці спробують завдати рішучого удару по військах РСЧА саме на Центральному напрямку. Цю думку поділяло і командування більшості фронтів [3, с. 189; 4, с. 49].

Враховуючи дані обставини, та за умови, якщо Ставка своєчасно та суттєво зміцнить ПЗН резервами, виділить необхідну кількість поповнення в людях, озброєнні, бойовій техніці та боєприпасах, то за підсумками зимового наступу радянських військ влітку на ПЗН можна буде здійснити низку взаємопов'язаних наступальних операцій, метою яких буде звільнення Харкова та Донбасу від вермахту.

На початок березня 1942 року до ПЗН входили три фронти – Брянський, Південно-Західний та Південний. Проте при безпосередній підготовці до проведення Харківської операції війська Брянського фронту залучені не були, оскільки з 1 квітня були передані у резерв Ставки [4, с. 68].

Проблемними питаннями напрямку була низька укомплектованість військових частин та з'єднань особовим складом, а також недостатньою була забезпеченість у танках, протитанкових, зенітних гарматах, мінометах та кулеметах.

При оцінці обстановки під час планування замислу генерал-лейтенант Павло Бодін та генерал-лейтенант Іван Баграмян враховували перевагу німців у танках, протитанкових гарматах, у кількості та якості німецьких літаків, однак було не відомо, коли і в якій термін вермахту вдасться поповнити бойові втрати в особовому складі та озброєнні, понесених у зимовій кампанії проти Радянського Союзу. Так само при розрахунках замислу наступальної операції враховувалась ймовірність відкриття союзниками другого фронту в Європі [4, с. 50–51].

Західні партнери, такі як США та Великобританія, запевняли Радянський Союз у тому, що у 1942 році буде відкрито другий фронт проти країн Осі в Європі. Проте, провівши аналіз бойових дій Японії, після вступу її у війну, видно, що у першій половині 1942 року війська США та Великобританії на Тихоокеанському театрі бойових дій несли великі втрати. І хоча переконання керівництва останніх у відкритті другого фронту мали місце, однак розраховувати на них було марно.

У доповіді керівництва ПЗН було зазначено: основним напрямком удару німців вважається московський напрямок, на південному крилі німецько-радянського фронту, з початком літньої кампанії, німці зможуть розгорнути лише наступ допоміжного характеру.

Водночас Верховний Головнокомандувач збройними силами СРСР Йосип Сталін, начальник Генерального штабу РСЧА маршал Радянського Союзу Борис Шапошников і командувач Західним фронтом генерал армії Георгій Жуков так само вважали, що основним напрямком наступу німців у весняно-літній кампанії буде московський. Німецьке керівництво не допустить розтягування своїх військ, чим буде сприяти послабленню спроможностей військ [5, с. 59].

З урахуванням пропозицій командувачів родами військ та служб, військових рад фронтів всередині березня 1942 року була адресована доповідь Верховному Головнокомандувачу, в якій військова рада ПЗН оцінювала обстановку, що склалася в смузі дій військ свого напрямку таким чином:

«Завдання, поставлені на зимовий період 1942 року, військами Південно-Західного напрямку ще повністю не виконані.

В результаті низки здійснених операцій з ударами на найважливіших і життєвих для противника напрямках фронти Південно-Західного напрямку взяли ініціативу до своїх рук, завдали противнику відчутних втрат і звільнили від німецько-фашистських окупантів значну територію.

Особливо ефективними виявилися дії на стику Південно-Західного та Південного фронтів, де нашим військам вдалося прорвати укріплену смугу оборони противника, завдати йому значних втрат і, опанувавши район Олексіївське, Лозова, Барвінкове, позбавити ворога найважливішої залізничної магістралі Харків – Донбас і загрожувати глибокому тилу його основного угруповання, що діяло у Донбасі та Таганрозькому районі.

Одночасно наші війська зайняли дуже вигідне становище для розвитку наступу на Харків.

Тільки нестача сил і засобів не дозволяє повністю використати досягнутий успіх, як для остаточного розгрому головного угруповання противника на півдні, так і для захоплення Харкова» [6, с. 34–35].

27 березня 1942 року керівництво ПЗН доповіло про оперативно-стратегічну обстановку на ПЗН та стратегічні наміри влітку 1942 року безпосередньо Йосипу Сталіну.

У своїй доповіді керівництво ПЗН просило підсилення у складі «стрілецьких дивізій – 32–34; танкових бригад – 27–28; артилерійських полків – 19–24; бойових літаків – 756. Крім того, для доукомплектування військ особовим складом до 80 відсотків та озброєнням – до 100 відсотків вимагалось понад 200 тисяч поповнення особовим складом, велика кількість озброєння, бойової техніки, тракторів, автомашин та коней.

Враховуючи величезну роль авіації в операціях військ ПЗН, які плануються, військова рада вважала, що при отриманні 756 літаків, загальна кількість авіації ПЗН дорівнюватиме 1562 літакам, що за всіма розрахунковими даними є мінімально необхідним для виконання бойових завдань» [6, с. 59].

Посилення ПЗН, про яке просило його керівництво, не могло бути надано у зв'язку з його відсутністю. Однак в цей час планувались часткові наступи не тільки в смугі відповідальності ПЗН, а й на інших напрямках німецько-радянського фронту. Також великі сили німців були сконцентровані на московському напрямку, що вимагало від РСЧА підготуватись до зриву планів німців і на цьому напрямку. Після чого Йосип Сталін запропонував відмовитись від широких планів наступу на півдні та обмежитися лише завданням оволодіння районом Харкова. При цьому здійснити наступ раніше німецьких військ та застати їх у стадії підготовки до активних дій, чим змусити забрати частину військ з московського напрямку та полегшити відбиття головного удару німців на Західному фронті.

Розробляючи пропозиції, керівництво ПЗН усвідомлювало, що «барвінківський виступ» несе велику небезпеку для наступаючих військ, який в своїй основі досягав 80 км, був витягнутий в сторону Лозової та мав протяжність по фронту до 300 км. Для того, щоб завадити взяттю в оточення радянські війська, потрібно було провести попередньо декілька часткових наступальних операцій з метою розширення основи «барвінківського виступу» та недопущення виникнення «котла». Проте, як показує майбутня операція, цього зроблено не було [1, с. 232; 4, с. 55].

28 березня 1942 року Семен Тимошенко, Микита Хрущов та Іван Баграмян присвятили цілий день розробці загального замислу Харківської наступальної операції. Проте і ця операція вимагала виділення досить суттєвих резервів та була відкинута Ставкою. Саме в ці дні керівництво ПЗН було попереджено про виключення Брянського фронту із сил і засобів ПЗН [4, с. 60–62].

Наступний день був виділений на переробку замислу з урахуванням використання лише сил і засобів ПЗН та 30 березня був представлений Верховному Головнокомандувачу, який був ним затверджений.

Основною метою операції було оволодіти Харковом, після перегруповання військ, ударом з північного сходу захоплення Дніпропетровська та Синельникового, чим позбавити німецькі війська найважливішої переправи через річку Дніпро та залізничного вузла Синельникове. На інших ділянках фронту обороняти займані рубежі.

Основою замислу операції при наступі на Харків було здійснення головного удару в обхід Харкова з півдня та південного заходу та допоміжного – в обхід міста з півночі, оточення та знищення харківського угруповання вермахту та захоплення міста.

За розрахунками командування ПЗН для оволодіння Харковом було потрібно 27 стрілецьких дивізій, 9 кавалерійських дивізій, 1 стрілецька бригада, 3 мотострілкові бригади, 26 танкових бригад та 25 артилерійських полків резерву верховного головнокомандування. Усього: 1200 танків, 1200–1300 польових гармат, 620 літаків.

Для виконання поставлених завдань Ставкою Верховного Головнокомандування у розпорядження ПЗН до 15 квітня мало бути направлено 10 стрілецьких дивізій, 26 танкових бригад та 10 артилерійських полків посилення, а також поповнення військ ПЗФ та ПФ особовим складом до 80% штатного складу, а озброєнням, артилерією та танками – на 100%, виділення необхідної кількості боєприпасів. Ставка запевнила військову раду ПЗН у виконанні даних вимог, однак насправді сили і засоби для підсилення поступали несвоєчасно та не в повному обсязі [4, с. 71].

При підготовці до Харківського наступу на ПЗН, за рахунок танкових бригад, які вже були на фронтах, було створено три танкових корпуси (21-й, 22-й і 23-й) для ПЗФ і один, 24-й, для ПФ [7, с. 112; 8, с. 1, 102].

План Харківської наступальної операції був затверджений тільки з третьої спроби, оскільки перші два варіанти плану передбачали виділення великої кількості особового складу та озброєння.

Станом на початок Харківської операції співвідношення сил і засобів радянської та німецької сторін у смузі відповідальності ПЗФ та ПЗН виглядало так:

Таблиця 1

**Співвідношення сил і засобів радянської та німецької сторін у смузі відповідальності
Південно-Західного напрямку та Південно-Західного фронту [9, с. 79]**

Сили і засоби	У смузі ПЗФ			У смузі ПЗН		
	Радянські війська	Німецькі війська	Співвідношення	Радянські війська	Німецькі війська	Співвідношення
Особовий склад, тис.	315	207	1,5:1	640	636	1:1
Дивізії	41	15	2,7:1	82	51	1,6:1
Гармати та міномети	2860	1896	1,5:1	13000	16000	1:1,2
Танки	925	370	2,5:1	1200	1000	1,2:1
Літаки	659	580	1,1:1	926	1220	1:1,1

Радянське командування не врахувало, що особовий склад німецьких дивізій на той час мав великий бойовий досвід, проте як переважна кількість радянських досвідчених військ була розбита в зимовій кампанії 1941–1942 років і зараз комплектувалась з новоприбулого особового складу, який не мав достатнього досвіду. Молодший командний склад (взвод, рота, батальйон) був здебільшого укомплектований офіцерами запасу або тими, які закінчили короткострокові курси, і не мали бойового досвіду. Однією з важливих переваг німецьких військ було і те, що завдяки великій кількості автомобілів, що були у вермахті, вони були значно маневренішими за радянські війська.

Німці мали і більш вдалу організаційну побудову своєї авіації, зведеної в повітряні флоти. Групу армій «Південь» підтримував 4-й повітряний флот. Маючи єдине командування, органи управління та аеродромне забезпечення, німецьке командування легко зосереджувало зусилля авіації на необхідних йому ділянках фронту. Радянські військово-повітряні сили в організаційному відношенні були сильно роздроблені. Основна маса бойових літаків фронтів входила до складу армійської авіації, що використовувалася, в основному, командувачами армій. До складу фронтової авіації виділялася невелика кількість літаків. Усе це ускладнювало масоване використання авіації для вирішення завдань операції [10, с. 5–6].

В результаті залишилось невирішеним питання відсутності у ПЗН достатньої кількості резервів, сил і засобів, про які просило керівництво ПЗН для успішного проведення операції, що стало її слабкою стороною із самого початку [11, с. 359; 12, с. 173–174].

В кінці квітня за даними розвідки стала відома інформація про зосередження німецьких військ в районі Харкова. Була ймовірність, що німецьке командування здійснить наступ на радянські війська з метою ліквідації «барвінківського виступу». Збільшення кількості німецьких військ також ускладнювало проведення радянської наступальної операції, оскільки остання була спланована виходячи з тих сил і засобів, які були необхідні для подолання німецьких військ станом на березень – початок квітня 1942 року.

Від розвідувального управління Генерального штабу РСЧА надходила інформація про концентрацію німецьких військ на їх південному крилі. Так, в одному з них повідомлялося, що противник зосереджує на схід від Гомеля та у районах Кременчука, Кіровограда, Дніпропетровська великі резерви зі значною кількістю танків. Основна частина особового складу німецьких танкових дивізій перебувала в тилах в очікуванні отримання нових бойових машин. У доповіді було зазначено, що, зокрема, у Полтаві зосереджено до 3500 танкістів, тобто екіпажі на 1000–1200 бойових машин. Вважалося також, що німецьке командування перекине на німецько-радянський фронт із заходу до 45 піхотних дивізій, з яких приблизно 15 будуть направлені на південь, крім того, очікувалося прибуття туди ж до двадцяти румунських, угорських та італійських дивізій.

Ці дані вказували на те, що німці можуть нанести основний удар у весняно-літній кампанії не на московському напрямку, як розраховувало військово-політичне керівництво Радянського союзу, а на півдні німецько-радянського фронту. Такому замислу сприяв характер місцевості, на якій зручно використовувати всі роди та види техніки.

У спогадах командувача 38 армією генерал-майора артилерії Кирила Москаленка читаємо про покази захоплених німецьких полонених, які свідчили про зосередження значних сил у вище перелічених районах східніше Гомеля, Кременчука, Дніпропетровська, Кіровограда. При чому останні трималися

тепер, на відміну від зимового періоду, так само нахабно і самовпевнено, як на початку війни, коли їм обіцяли «бліцкриг» [12, с. 175–176]. Проте загроза ймовірного головного удару на півдні не приймалась та загалом не розглядалась.

Рішення про проведення Харківської наступальної операції було прийняте не без особистого наполягання Йосипа Сталіна, чиє слово в той час було заключним та не терпіло оскаржень. На доцільні та передбачливі заперечення маршала Радянського Союзу Бориса Шапошнікова про відсутність резервів Йосип Сталін відповів в категоричній формі, що сидіти в обороні та чекати, поки німці здійснять спробу наступу першими, радянські війська не будуть [5, с. 61–62].

Проаналізувавши події, які передували нападу Німеччини на Радянський Союз у 1941 році, спостережимо наступальну стратегію ведення бойових дій РСЧА. Питання оборони майже не розглядалось, а всі зусилля, проведення навчань, занять були спрямовані на наступ [13]. Так і в 1942 році питання оборони приймались дуже неохоче.

Плануючи велику кількість часткових операцій уздовж всієї лінії фронту, всупереч думці представників Генерального штабу РСЧА Бориса Шапошнікова та Олександра Василевського, які пропонували перейти до стратегічної оборони, а після того, як німці будуть «вмотані» наступальними боями, самим перейти в контрнаступ [5, с. 59]. Йосип Сталін не прислухався до цієї пропозиції та затвердив проведення ряду часткових наступальних операцій в Криму, районі Харкова, на львівсько-курському та смоленському напрямках, а також в районах Ленінграда та Дем'янська [3, с. 189].

Водночас німецька сторона готувала операцію під назвою «Фрідерікус-1», метою якої була нейтралізація небезпеки з Барвінківсько-Лозівського плацдарму. У разі, якщо би війська Радянського Союзу не почали часткову наступальну операцію під Харковом та на інших фронтах, перейшли до оборони на всій лінії фронту, а після виснаження німців здійснили одну велику наступальну операцію, результатом могла стати відміна проведення операції «Фрідерікус-1», перекидання сил і засобів на напрямок здійснення основного наступу РСЧА та просування радянських військ у напрямку державного кордону Радянського Союзу та як наслідок перенесення або скасування німецьким військово-політичним керівництвом наступу на Сталінград та Північний Кавказ.

Іншим варіантом розвитку подій у весняно-літній кампанії 1942 року міг бути такий. На Центральному напрямку у німців стояло до 70 дивізій [3, с. 189], і починати наступ на укріпленій ними ділянці оборони не доречно. Тому можна припустити, що напрямок наступу під Харковом був вибраний правильно, проте необхідно було здійснювати наступ всіма силами, а не розосереджувати на інші часткові наступальні операції, що призвело до наступу недостатньої сили та за відсутності необхідних резервів.

План наступальної операції на Харків був затверджений Ставкою 10 квітня 1942 року. Його основні етапи виглядали таким чином.

Перший етап операції передбачав прорив радянськими військами перших двох смуг оборони, розгром тактичних резервів вермахту та забезпечення введення у прорив рухомих груп. Загальна глибина наступу 20–30 кілометрів, тривалістю три доби.

Другий етап намічався тривалістю у три-чотири доби з просуванням військ на глибину до 25–35 кілометрів. У ході проведення операції передбачалося розгромити оперативні резерви ворога, вийти головними силами ударних угруповань фронту безпосередньо на підступи до Харкова, а рухомими військами завершити оточення і в подальшому знищення залишків харківського угруповання вермахту.

Також цим планом передбачалося прикриття правим крилом ПФ з півдня наступ ПЗФ на харківському напрямку [14, с. 13].

Під час заслуховування замислу в Ставці проти проведення операції висловлювався маршал Борис Шапошніков, у зв'язку з небезпекою удару німців в основу «оперативного мішка». Однак після того, як керівництво ПЗН запевнило Йосипа Сталіна в успішності проведення операції, то він дозволив її проведення та наказав нікому в організацію проведення цієї операції і в ніякі питання щодо неї не втручатись [3, с. 194–195].

Військова рада ПЗН у період підготовки Харківської наступальної операції обговорювала питання забезпечення безпеки наступу лівого крила ПЗФ на Харків. Не виключався варіант, що в ході операції противник спробує нанести удар з півдня в основу «барвінківського виступу», щоб зірвати наступ південного ударного угруповання радянських військ, проте війська ПЗН відчували нестачу сил і засобів, яких не вистачало для одночасного забезпечення достатньої пробивної сили удару на Харків і гарантованого відбиття можливих контратак німецьких військ.

У результаті досить детального обговорення військова рада ПЗН дійшла висновку, що удар під основу «барвінківського виступу» з півдня командуванням групи армій «Південь» може бути здійснений в основному тільки за рахунок виділення для цього додаткових сил зі складу головного угруповання

німецьких військ, які діють проти лівого крила Південного фронту на ворошиловградському та ростовському напрямках [4, с. 71–72].

Наступ було сплановано на 4 травня 1942 року, проте дату початку було перенесено на 12 травня у зв'язку із несвоєчасним прибуттям поповнення особовим складом та озброєнням [4, с. 4; 10, с. 76].

Висновки. Проаналізувавши оперативно-стратегічну обстановку на ПЗН німецько-радянського фронту у січні – початку травня 1942 року, можна стверджувати, що причинами та передумовами катастрофи радянських військ під Харковом були такі чинники та фактори:

- неякісне та недалекоглядне планування Харківської наступальної операції керівництвом ПЗН та військово-політичним керівництвом Радянського Союзу;
- неврахування радянським військово-політичним керівництвом напрямку основного удару Німеччини у весняно-літній кампанії 1942 року;
- планування проведення наступальної операції без забезпечення військ ПЗН належними резервами;
- недостатня оцінка ймовірності та неврахування реальної небезпеки наступу групи армій Клейста зі південного напрямку;
- переоцінка можливостей сил і засобів радянських військ на ПЗН його керівництвом та військово-політичним керівництвом Радянського Союзу;
- ігнорування даних розвідки щодо скупчення військ вермахту на південному фланзі німецько-радянського фронту.

Як показують події Другої світової війни на німецько-радянському фронті, у Радянському союзі життя кожної окремої людини не цінувалось. В розрахунок бралась втрата полків, дивізій, армій, фронтів, проте життя однієї людини до уваги не бралось. Усі незворотні втрати особового складу РСЧА закріплюють думку про знецінення людського життя в Радянському Союзі в часи Другої світової війни.

Оточення та загибель військ РСЧА під Києвом та Уманню, під Вязьмою та Ржевом, в Криму та під Харковом свідчать про те, що для досягнення примарної локальної перемоги на смерть посилались сотні тисяч людей, коли неможливість усвідомлення керівництвом держави та РСЧА необхідності залишення населеного пункту, навіть і великого, для збереження особового складу.

Зіставивши події Другої світової війни на німецько-радянському фронті та сучасній російсько-українській війні, доходимо висновку, що задля захоплення нових територій, втілення своїх амбіцій керівництво Російської Федерації та її збройних сил йде на злочини проти свого ж населення, де життя окремо взятої людини вартує небагато. Направляючи не завжди екіпірованих, споряджених військовослужбовців у наступ, які не розуміють, для чого вони йдуть на смерть, путінський режим має на меті досягнення та реалізацію своїх імперських амбіцій, представляючи це через російську пропаганду як високу мету захисту населення «братського народу» від нацистів, забезпечення збереження Росії та захисту її від «Заходу». Щоправда, через рік війни навіть самі військовослужбовці, які безпосередньо беруть участь у збройній агресії в Україні, перестали вірити у справедливість їх боротьби у цій війні.

Література:

1. Португальский Р.М., Доманк А.С., Коваленко А.П. Маршал С. К. Тимошенко : биография. Москва : Победа – 1945 год, 1994. 418 с.
2. Военным советам фронтов и армий директивное письмо Ставки Верховного Главнокомандования. 10 января 1942 г. ЦАМО РФ (центральный архив Министерства обороны Российской Федерации). Ф. 132-А. Оп. 2642. Д. 41.
3. Василевский А.М. Дело всей жизни : мемуары. Москва : Политиздат, 1978. 552 с.
4. Баграмян И.Х. Так шли мы к победе : мемуары. Москва : Воениздат, 1977. 608 с.
5. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления : в 2 т. Т. 1. Москва : Олма-Пресс, 2002. 415 с.
6. ЦАМО РФ (центральный архив Министерства обороны Российской Федерации). Ф. 251. Оп. 646. Д. 145.
7. ЦАМО РФ (центральный архив Министерства обороны Российской Федерации). Ф. 251. Оп. 646. Д. 492.
8. ГДА МОУ (галузевий державний архів Міністерства оборони України). Ф. 3601. Оп. 17858с. Спр. 1.
9. Науменко К.Є. Партизани Барвінківщини : монографія. Харків : Сага, 2017. 186 с.
10. Галушко А.М., Коломиец М.В. Бои за Харьков в мае 1942 года : иллюстрированный журнал. Москва : Стратегия КМ, 2000. 80 с.
11. Хрущёв Н.С. Время. Люди. Власть. (Воспоминания). Книга 1 : мемуары. Москва : ИИК «Московские Новости», 1999. 656 с.
12. Москаленко К.С. На Юго-Западном направлении. Воспоминания командарма. Книга 1 : мемуары. Москва : Наука, 1969. 248 с.
13. Лисенко О.Є., Грицюк В.М. До і після 22 червня 1941-го... : Журнал Віче. 2016. № 11. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/5243> (дата звернення: 28.01.2023).
14. Сборник военно-исторических материалов Великой Отечественной войны : сборник. Москва : Военное издательство Военного министерства Союза ССР, 1951. Вып. 5. М. 164 с.